

A PEDAGÓGUS LEHETŐSÉGEI A KÖZVETETT
RÁHATÁSI FORMÁK LÉTREHOZÁSÁBAN
A CSOPORTMUNKA KERETÉBEN

A közvetett ráhatás fogalmát széles értelmezésben a közösségi ráhatások útján történő személyiségformálás megjelölésére alkalmazza a szakirodalom.¹ Ennek során nem a pedagógus lép kontaktusba a tanulóval, hanem közbeiktatja a közösséget, s annak egészét vagy részét, illetve különböző megnyilvánulásait, akcióit használja fel vagy alakítja úgy, hogy az fejlesztően hasson az egyénre.²

E közösségen belüli formáló hatások létrehozásának feltétele a kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok kialakítása a tanulók között. Ennek megfelelően az olyan eljárásokat, amelyek alkalmasak kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok kialakítására, közvetett ráhatási módoknak nevezhetjük.

A kölcsönös függési és ellenőrzési viszonyok kialakítása lényegében az egyén és közösség kapcsolatba hozását jelenti annak érdekében, hogy a kapcsolat tagjainak meghatározott irányba való fejlődését elősegítsük. Ebben a kapcsolatrendszerben alakulnak ki a tanulók között az egymásra hatás különböző formái, amelyek az egyén és közösség fejlődésének ösztönzői, energiabázisai.

A tanulók egymásra gyakorolt közvetett hatása jól szervezett közösségi élet és tevékenység keretében állandó és folyamatosan érvényesülő jelenség, amely mindenképp az egymással szembeni követelményátmasztásban, a kölcsönös értékelésben, felvilágosításban és kölcsönös példaadásban nyilvánul meg.

Ezeket a kölcsönhatás-formákat tekinthetjük a közvetett ráhatás alapformáinak.

Az oktatás szervezeti formái közül a csoportmunka az, amely a legnyilvánvalóbban kínálja fel a közvetett ráhatási formák létrehozásának lehetőségét. A csoportmunka során ugyanis a munkaszervezés sajátosságaiból következően a tanulók között eleve kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok létesülnek. Az ennek következtében a tanulók között kibontakozó kölcsönhatásformák minőségét és gyakoriságát a pedagógus tervszerűen befolyásolhatja, s így a tanulók egymásra gyakorolt nevelőhatásának intenzitását is szabályozhatja.

¹ A szocialista pedagógiai irodalom sok esetben hasonló értelemben használja a „közvetett ráhatás” és a „párhuzamos ráhatás” megjelölést. Helyenként azonban a „közvetett ráhatás” terminus alkalmazásra kerül a tárgyi környezetben, munkafeladaton keresztül érvényesített nevelőhatások megjelölésére is. Eszerint úgy tűnik, hogy a közvetett ráhatás bír szélesebb tartalommal, a személyiségformáló hatások tágabb körére vonatkozik. Tanulmányunkban az indokolta a közvetett ráhatás konzekvens használatát, hogy adatgyűjtésünk kiterjedt a munkafeladaton, a munkaszervezési módokon és a munkaeszközökön keresztül érvényesülő nevelőhatásokra is.

² T. E. Konnyikova: Roly kollektiva v formirovanyii obsesztvennoj napravlennosztji licnosztji skolnyika V szb-e: Nnavsztvennoe voszpitanie skolnyikov v kollektive Red.: T. E. Konnyikova, T. K. Ahajan, Z. J. Vasziljeva. Leningrad, 1970. 10.

Tanulmányunk célja a következő:

1. azoknak a közvetett ráhatási formáknak az összegyűjtése és leírása, amelyek a csoportos tanulmányi feladatmegoldás munkaszervezési sajátosságaiából adódnak;

2. annak a hatásnak kísérleti feltárása, amelyet a pedagógus gyakorolhat a közvetett ráhatási formák mennyiségi és minőségi alakulására.

I.

A közvetett ráhatás megjelenési formái a csoportmunkában

A közvetett ráhatási formák összegyűjtése érdekében egy 6. és egy 7. osztályban intenzív megfigyelést végeztünk, melynek során minden munkacsoportban az előforduló kölcsönhatás-formákat egy megfigyelő teljes jegyzőkönyvben rögzítette. A megfigyelés egy félévnyi időtartamra terjedt ki.

Ezenkívül négy 7. osztályban ankét módszerrel szereztünk adatokat a tanulók közötti közvetett ráhatási formákról. (Lásd: Melléklet.)

Végül a csoportmunkát vezető pedagógusoktól az általuk megfigyelt tanulói kölcsönhatási formák folyamatos regisztrálását kértük.³

Az összegyűjtött anyag elemzése alapján láthatóvá vált, hogy a csoportmunka során létrehozott kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok milyen közvetett ráhatási formák kibontakozását segítik elő a tanulók között.

Úgy tűnik, hogy a csoportmunkában a közvetett ráhatás alapformáinak igen sok variációja érvényesül. Így regisztrálható a tanulók közötti *követelés, értékelés, felvilágosítás és példamutatás* sokféle változata.

Tekintettel arra, hogy adatainkat megfigyeléssel és ankétmódszerrel gyűjtöttük, a példák részben jegyzőkönyvi részletek, részben kérdőívbeli idézetek.

A) A tanulók egymással szembeni követelménytámasztásának változatai:

a) A társak kooperációra való felszólítása tanári indításra

A követelésnek ez a változata a tanári követelés azonnali átvételét és megismétlését jelenti.

Pl. — Tanár: Szerintem jó lenne, ha mindenki keresné a kifejezéseket!

Tanuló: Gyerünk, keressük ki gyorsan! Figyeljetek!

Tanár: Közös munkát végezték, de az egyéni munka is fontos!

Tanuló: Siessünk, azonnal kezdjük.

b) A társak kooperációra való felszólítása tanári indítás nélkül

Pl. — Légy szíves, figyelj ide!

— B tanuló C-hez: Mondj valamit te is!

³ Az adatgyűjtés időpontja: az 1968/69-es és az 1969/70-es tanév. Helye: Bp. II., Marcibányi tér 1. Zenei Általános Iskola; Bp. II., Törökvész u. 67—69. Általános Iskola; Bp. II., Bem József tér 1. Általános Iskola. Igazgatók: Timár Isvanné, Princz Gizella, Bertalan Miklósné. A vizsgálatban résztvevő tanárok: Koltai Endréné, Bálint Margit, Miklós Imréné. Szíves közreműködésüket ezúton is megköszönjük.

c) *Felszólítás a kooperációt akadályozó magatartás abbahagyására*

Pl. — D tanuló A-hoz, B-hez: Ne veszekedjeteK!

— B tanuló C-hez: Ne az óráddal törődj most, hanem a csoportmunkával!

— D tanuló élcelődik, bohóckodik.

C: Maradj csendben, és dolgozz!

d) *Kooperációra készítés gesztusokkal*

Pl. — D tanuló lökdöséssel ösztönzi A-t munkára.

— C megráncigálja A és B tanulót: FigyeljeteK, segíteteK!

e) *Ösztönzés kooperációra segítségkérés formájában*

Pl. — C tanuló: SegíteteK, mert egyedül nem bírom!

Erre B és D tanuló elkezd az idézeteKet keresni.

f) *Bekapcsolás kooperációba részfeladat kijelölésével*

Pl. — Egy tanuló írja: Az egyik csoporttársunk sokszor nem dolgozott, mert nem érdekelte a munka. Ilyenkor egy-egy feladat elvégzését rábíztuk, és akkor dolgozott.

g) *Kooperációra készítés a munkamegosztás egyezményes és tartós szabályozásával*

Ebben az esetben is feladat adásban realizálódik a követelménytámasztás, ez azonban fejlettebb módon valósul meg, mint az előző formák esetében, mivel a feladatok megosztása már a munkaakció előtt megtörténik és kiterjed a csoport minden tagjára.

Pl. — Megegyeztünk, hogy a feladatokat elosztjuk, közösen csináljuk, és nem egy ember, hogy a többi meg csak unatkozzon.

h) *A kooperációt megelőző figyelmeztetés a követendő magatartásra*

Ebben az esetben már az akció előtti, előzetes követelménytámasztásról van szó.

Pl. — Egyik társunk már a munka elején felszólította a csoporttagokat a rendetlenség elkerülésére.

i) *A csoport tagjai kilátásba helyezik a munka beszüntetését, ha egy tanuló nem változtat magatartásán*

Ez tulajdonképpen a követelménytámasztás kiélezett formájának tekinthető, amit az egyénnek a csoportkövetelményekkel szembeni tartós ellenállása vált ki leggyakrabban.

Pl. — Megmondtuk a rendetlenkedőknek, ha nem hagyják abba, mi sem csináljuk meg a feladatot.

B) *A tanulók egymással kapcsolatos értékelésének változatai:*

a) *A pozitív tanári értékelés átvétele és megismétlése*

Pl. — Tanár: Tartalmas, jó munkát végezteteK.

Tanulók (örülnek): Ez az első kifogástalan munkánk.

b) *Alacsony színvonalú teljesítmény fölötti elégedetlenség kifejezése csoporton belül*

Pl. — Olyan „szépen” (gúnyosan) írod, hogy nem lehet elolvasni. — Kikapja társa kezéből a feladatlapot. — Majd én tovább írom.

c) *A feladattól való elfordulás, illetve a közös munkát zavaró magatartás miatti elégedetlenség kifejezése*

Pl. — Nem csinált semmit, vicceket mesélt, nevetgélt és másról beszélgetett, de az egyik társunk rászólt és megfegyelmezte.
— B tanuló D tanulóhoz: Amikor hiányoztál, nem veszekedtünk.

d) *Kölcsönös bírálat*

Pl. — Néha kicsit bíráltuk egymást és a bírálatokat mindig megfogadtuk.

e) *Egyenlőtlen munkavállalás szóvátétele kölcsönös értékelés során*

Pl. — C tanuló javasolja a pontozás alkalmával: Mindenki kapjon jó pontot!
A tanuló: Nem mindenki dolgozott egyformán.

f) *Autokratikus magatartás elleni fellépés kritika formájában*

Pl. — A tanuló C-hez: Akármit csinálunk, neked semmi sem jó.

g) *Autokratikus magatartás miatt a munkaközösség megtagadásának kilátásba helyezése a csoport részéről*

Pl. — A tanuló B-hez: Most miért vagy olyan erőszakos? Ez csoportmunka! Húzd ki a mi nevünket a munkalapról, maradjon csak a te neved!

h) *Tanár segítségül hívásának kilátásba helyezése nem megfelelő munkavégzés esetén*

Pl. — Az egyik tanuló írja:
Figyelmeztettük, ha nem akar részt venni a közös munkában, szólunk Ica néninek.

i) *A kommunikációs kapcsolat időleges megszakítása nem megfelelő magatartás miatt*

Pl. — Nem szóltunk hozzá, amíg meg nem javult.

j) *A csoportból történő kizárás kilátásba helyezése*

Pl. — Mondtuk neki, ha nem tetszik, menjen más csoportba.

k) *Tettlegettség*

Pl. — Rászóltam, és ha így nem ment, kissé megrázogattam. Hatásos volt.

C) *A tanulók egymásra hatása felvilágosítás útján:*

a) *A kooperáció szükségességének megmagyarázása*

Pl. — Megmagyaráztuk neki, hogy ez közös munka, tehát mindenkinek ki kell vennie belőle a részét.

b) *Az együttműködést akadályozó magatartás káros voltának megmagyarázása*

Pl. — Egyik társunk megsértődött, kivonta magát a munkából. Megbeszéltük vele az esetet, és ő végül nekünk adott igazat.

D) *A tanulók egymásra hatása példaadás útján:*

A kapott adatok arra utalnak, hogy a kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyban levő tanulók körében azok a magatartásformák, amelyek a közös feladat elérését segítik, betölthetik a pozitív példa szerepét, átvételre kerülhetnek a csoport tagjai részéről.

Pl. — Az egyik tanuló írja csoporttársáról:

Látta, hogy milyen szívesen dolgozunk, és ő is kedvet kapott a munkához.

E) *A tanulók között létrejövő közvetett hatások kombinált formái:*

A fentiekben ismertetett alapformák mellett a tanulók egymásra gyakorolt hatásának folyamatában a közvetett ráhatási formák igen gyakran egymással összefonódva jelennek meg.

a) *Értékelés és követelés kombinációja*

Munkakezdés előtt intenzív kollektív munkára biztatás, egyéni jutalom reményében

Pl. — B tanuló D tanulóhoz: Hány pontod van?

D tanuló: Három.

B tanuló: Nekem is.

D tanuló: Dolgozunk most is jól, akkor megvan az öt.

Munkavégzés közben színvonalas munkára biztatás egyéni jutalom reményében

Pl. — Vigyázzunk, mert elrontjuk, és akkor nem kapunk jó pontot.

b) *Értékelés és felvilágosítás kombinációja*

Fegyelmezetlen magatartás elleni fellépés, hivatkozással arra, hogy az zavarja a csoport és más csoportok munkáját

Pl. — Mondtuk neki, hogy így nem tudunk jó eredményt elérni, mert ő elvonja a többiek figyelmét a munkáról.

Autokratikus megnyilvánulások elleni fellépés kollektív magatartási normákra való hivatkozással

Pl. — Szóltunk neki, hogy ez csoportmunka és nemcsak az ő akaratát kell figyelembe venni, hanem a csoport véleménye a döntő.

c) *Követelés és felvilágosítás kombinációja*

A társak felszólítása kooperációra, kollektív magatartási normákra hivatkozással

Pl. — C tanuló A-hoz: Én olvasok, én írok helyettetek. Olvasd te!

A tanuló szó nélkül vállalja.

Munkacsoportból kilépő tanuló felszólítása kooperációra, hivatkozással a közös munka sikerére

Pl. — Az egész csoport a szomszéd csoportot figyel.

B tanuló megszólal: Most elhülyéskedjük az egészet, és akkor nem leszünk kész időben.

Felszólítás munkára, hivatkozással az igazságos munkamegosztásra

Pl. — B tanuló: Ma én nem olvasom fel. A múltkor én és C olvastunk. Most rajtatok a sor.

A munkát kisajátító tanulóval szemben a munkamegosztás kikényszerítése, kollektív magatartási normákra való hivatkozással

Pl. — A csoport megkapja a munkalapot.

C magához veszi, olvassa.

D kivesszi a kezéből.

C tanuló: Miért?

D tanuló: Mert ez közös munka.

Összefoglalva a csoportmunka keretében megfigyelhető közvetett ráhatási formák áttekintését, úgy tűnik, hogy ezek alkalmasak a nevelési folyamat minden mozzanatának megvalósítására vagy segítésére. Ugyanis ezeken a kölcsönhatásformákon keresztül a tanulók számára *élményi-tapasztalati úton* is nyilvánvalóvá válik a társaktól kapott értékelés, példaadás, tiltás, ellenőrzés közvetítésével, hogy milyen magatartást vár el tőlük a közösség, illetve milyen magatartás az, ami a kooperáció eredményessége szempontjából nélkülözhetetlen. A társaktól kapott felvilágosítás és a tőlük kiinduló követelménytámasztás pedig *logikai úton* közvetíti a csoport vagy közösség elvárásait. Mindez egyben a kollektív szempontból értékes *magatartásformák követésére, reprodukálására* indítja az egyént, s ezeknek a magatartásformáknak a megerősítését, beidegzését eredményezi.

A közvetett ráhatási formák személyiségformáló szerepének ez a sokoldalúsága önmagában is alátámasztja a szocialista pedagógiának azt az álláspontját, amely szerint a közvetett ráhatás a nevelési folyamatban a személyiségformálás alapvető útjának tekinthető.

Mivel a közvetett ráhatási formák kellő gyakoriságban előfordulva egy folyamatosan áramló személyiségformáló hatásrendszer képeznek, alapvető jelentőségű annak tisztázása, hogy ezeknek a pedagógiai szempontból értékes kölcsönhatásformáknak az előfordulása — gyakorisága, intenzitása — hogyan befolyásolható a pedagógus céltudatos beavatkozásával.

II.

A pedagógus szerepe a közvetett ráhatási formák mennyiségi alakulásában

A következőkben ismertetésre kerülő kísérletünket annak megállapítása érdekében végeztük, hogy mennyiségi tekintetben milyen módosulásokat mutat a tanulók egymásra hatása akkor, ha a munkabeli kapcsolatokon túl a pedagógus is törekszik céltudatosan alkalmazott eljárásokkal ezek kiváltására.

Vizsgálatunk négy 7. osztályban folyt.⁴ Az osztályok tanulói magyar nyelvtan és irodalom órákon az arra alkalmas tananyagrészeket csoportmunkában dolgozták fel.

A két kontroll osztályban a tanulók között csak a munkabeli kapcsolatok biztosították a kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyokat, vagyis az egymásra hatás alapját. A két kísérleti osztályban a munkakapcsolatokon túl a tanárok folyamatos beavatkozással indítást adtak a tanulók közötti követelménytámasztás, értékelés, felvilágosítás és példaadás kibontakozásához. A

⁴ Budapest II., Törökvész út 67/69. Általános Iskola VII/a és VII/b osztálya; Budapest II., Bem József tér 1. Általános Iskola VII/a és VII/b osztálya; Tanárok. Bálint Margit és Miklós Imréné.

kísérleti munkában két pedagógus vett részt, s mindkettőn egy-egy kísérleti és kontroll osztállyal dolgoztak. Ez a körülmény hozzájárul a kapott adatok megbízhatóságához, mivel kikapcsolja a különböző tanári személyiségek zavaró hatását a kísérlet eredményeinek alakulásából.

A kísérleti osztályokban a tanárok a következő útmutatás alapján dolgoztak:

— A csoportok megalakítása után, az első csoportmunkában folyó órán, a munkalapok kiosztása előtt röviden *tájékoztatni kell a tanulókat a csoportmunka módjáról és az együttműködés alábbi követelményeiről:*

arányosan kell elosztani a feladatokat;
mindenki vegyen részt a munkában;
nem közös a munka, ha egyesek kivonják magukat, vagy ha valakit kirekesztenek a munkából;

ha munka közben valakinek valamilyen nehézsége, problémája támad, közösen beszéljék meg, segítsenek egymásnak;

ne tűrjék a lógást;
a közös megállapodást mindenki fegyelmezetten, feltétel nélkül hajtsa végre;
mindenkinek arra kell törekednie, hogy minél gyorsabban és színvonalasabban végezze munkáját.

— Ha munka közben valamelyik csoportnál komolyabb zökkenő tapasztalható az együttműködésben, vagy ellenkezőleg, valamelyik csoport az együttműködés szép *példáját* adja, erre a többiek figyelmét fel kell hívni.

Rá kell mutatni arra, hogy *milyen az együttműködést akadályozó magatartás*, és az hogyan teszi lehetetlenné az eredményes munkát, hogyan zavarja a többieket a feladatvégzésben.

A pozitív magatartásbeli megnyilatkozásokat kiemelve, azokat *példaként* kell a többi csoport elé állítani, hangsúlyozva, hogy ez hogyan járul hozzá a közös munka sikeréhez.

— Csoportmunka közben lazaságot vagy a munka elakadását tapasztalva *figyelmeztetni* kell az adott csoportot, hogy feladatát nem fogja tudni elfogadhatóan elvégezni.

— A munka elvégzése után — amikor a csoportok ismertették feladatmegoldásaikat és azok értékelése megtörtént — minden csoport munkáját az együttműködés színvonala és a csoporttagok magatartása szempontjából is *értékelni* kell röviden, természetesen elsősorban a pozitív és negatív szélsőségeket kiemelve.

A fenti instrukció értelmében a kísérleti osztályokban végzett munka során a pedagógusok, amikor erre lehetőség nyílt, úgy avatkoztak be a munkafolyamatba, hogy a csoportok tagjai között a közvetett ráhatás minden fő formájának megjelenéséhez — tehát a felvilágosításhoz, kölcsönös követelmény támasztásához, értékeléshez és példaadáshoz — és elfogadásához is indítást adjanak.

Kontroll osztályainkban a pedagógusok a következő utasítást kapták:

— A csoportok megalakítása után, a munkalapok kiosztása előtt röviden tájékoztatni kell a tanulókat arról, hogy a feladatokat közösen, írásban kell megoldani.

— Munkamegosztásban mutatkozó zökkenők esetén fel kell hívni a figyelmet a célszerű munkaszervezésre.

— Kirívó negatív magatartás esetén utasítani kell az illető tanulót, személyre szólóan, magatartásának megváltoztatására.

— A beszámoló után a csoportok munkáját a feladatmegoldás sikeressége szempontjából kell értékelni.

A kísérleti időszak folyamán készült jegyzőkönyvek elemzése alapján a következő adatokat kaptuk:

A tanulók egymásra hatásának formái:

	Előfordulásuk száma:	
	Kísérleti osztályok	Kontroll osztályok
1. A társak kooperációra való felszólítása tanári indítás nélkül	1	—
2. Felszólítás a kooperációt akadályozó magatartás abbahagyására	3	1
3. Bekapcsolás kooperációba, részfeladat kijelölésével	5	2
4. Kooperációra késztetés a munkamegosztás egyezményes és tartós szabályozásával	1	2
5. A munkabeszüntetés kilátásba helyezése	1	—
6. Kölcsönös bírálat	1	1
7. Tanár segítségül hívásának kilátásba helyezése	2	1
8. Kommunikációs kapcsolat időleges megszakítása	1	—
9. A csoportból történő kizárás kilátásba helyezése	2	1
10. Tettlegesség	1	—
11. Kooperáció szükségességének megmagyarázása	3	—
12. Egymásra hatás példaadás útján	1	—
13. Munkakezdés előtt intenzív kollektív munkára biztatás, egyéni jutalom reményében	1	1
14. A fegyelmetlen magatartás elleni fellépés, hivatkozással arra, hogy az zavarja a munkát	1	1
15. Autokratikus megnyilvánulások elleni fellépés kollektív magatartási normákra való hivatkozással	4	2
16. Munkacsoportból kilépő tanuló felszólítása kooperációra, hivatkozással a közös munka sikerére	1	—
Összesen:	29	12
Százalékos megoszlás:	70,8%	29,2%

A kísérleti és kontroll osztály közötti különbség a tanulók egymásra hatásának gyakorisága tekintetében szignifikáns ($p < 0,05$).⁵

⁵ A szignifikancia-számítás módja a Mann—Whitney próba alapján:

Kísérleti osztályok		Kontroll osztályok	
adatok mutatónként	rangsám	adatok mutatónként	rangsám
1	17,5	0	29,0
3	3,5	1	17,5
5	1,0	2	7,0
1	17,5	2	7,0
1	17,5	0	29,0
2	7,0	1	17,5
1	17,5	0	29,0
2	7,0	1	17,5
1	17,5	1	17,5
1	17,5	0	29,0
3	3,5	0	29,0
1	17,5	0	29,0
1	17,5	1	17,5
1	17,5	1	17,5
4	2,0	2	7,0
1	17,5	0	29,0
	199,0		319,0

Tehát: $p < 0,05$

Az adatok alapján megállapítható, hogy a tanulók egymásra hatásának gyakorisága azokban az osztályokban volt lényegesen nagyobb, amelyekben a közvetett hatások kiváltására irányuló tervszerű tanári munka is folyt a munkabeli kapcsolatok megszervezésén túl. Ez azt jelenti, hogy a kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok formáló hatása a tanulók közötti közvetett ráhatási formákat kiváltó és szabályozó tervszerű tanári beavatkozással lényegesen fokozható.

Ez a körülmény arra figyelmeztet, hogy a csoport vagy közösség tevékenységének megszervezésével s az ennek keretében kialakuló kölcsönös függési, felelősségi és ellenőrzési viszonyok létrehozásával a pedagógus szerepe nem ér véget. Ugyanis a közösségi vagy csoporttevékenység megszervezésével a pedagógus a közvetett ráhatási formák létrehozásának csak egyik lehetőségét meríti ki. Ezen túl az optimális nevelési hatékonyság érdekében szükség van a közösség tevékenységéhez kapcsolódó olyan direkt nevelői beavatkozásokra is, amelyek a kollektíva vagy csoport tagjain keresztül érvényesítik és megsokszorozzák a követelménytámasztás, értékelés, felvilágosítás és példa hatását.

A csoporton keresztül ilyen módon érvényesített pedagógiai hatások a *közös tevékenységet végző csoporton belül* már mint közvetett ráhatási formák jelennek meg. Ezek a közvetett ráhatási formák tehát lényegében a tanári hatások irradiálódását és megsokszorozódását jelentik. Úgy tűnik, hogy ez a jelenség ad magyarázatot a közvetett ráhatás személyiségformálási folyamatban betöltött szerepének jelentőségére, valamint a közvetett ráhatások létrehozásának és érvényesülésének mechanizmusára.

Meg kell végül jegyezni, hogy az ismertetett közvetett ráhatási formák és az azokat kiváltó tanári eljárások nem csupán a csoportmunka során érvényesíthetők, hanem minden olyan pedagógiai szituációban, amelyben a tanulók egymással kapcsolatba kerülnek, illetve ahol lehetőség van a tanulók együttműködésének biztosítására.

MELLÉKLET

A KÖZVETETT RÁHATÁSI FORMÁK ÖSSZEGYÜJTÉSÉRE SZOLGÁLÓ KÉRDŐIV

1. Előfordult-e a csoportban, hogy valaki megsértette a munkafegyelmet, kivonta magát a közös munkából vagy munka közben fegyelmetlenkedett?

Igen — nem

2. Ha *igen*, írd le a legérdekesebb esetet!

3. Ha *nem*, szerinted miért nem fordult elő a csoportban ilyen eset?

4. Tett-e valaki a csoportban az ilyen esetek megszüntetéséért valamit?

Igen — nem

5. Ha *igen*, mit?

6. Ha tett valaki valamit az ilyen esetek megszüntetéséért, fellépésének volt-e valami eredménye?

Igen — nem

7. Ha *igen*, mi?

8. Előfordult-e a csoportban, hogy valaki túlságosan erőszakosan akarta érvényesíteni saját akaratát, mindenben ő akart dönteni, mások véleményét nem vette figyelembe?

Igen — nem

9. Ha *igen*, írd le a legtanulságosabb esetet!

10. Ha *nem*, szerinted miért nem fordult elő a csoportban ilyen eset?

11. Tett-e valaki a csoportban az ilyen esetek megszüntetéséért valamit?

Igen — nem

12. Ha *igen*, mit?

13. Fellépésének volt-e eredménye?

Igen — nem

14. Ha *igen*, mi?

15. Volt-e olyan tanuló a csoportban, aki a csoportmunka *egész ideje* alatt magatartásával akadályozta a közös munkát és magatartásán mindvégig nem változtatott?

Igen — nem

16. Ha *igen*, milyen módon akadályozta a közös munkát?

17. Szerinted *miért nem* változtatott magatartásán?

18. Volt-e olyan tanuló a csoportban, aki *kezdetben* akadályozta magatartásával a közös munkát, később azonban változtatott magatartásán?

Igen — nem

19. Ha *igen*, kezdetben mivel akadályozta a közös munkát?

20. Később minek a hatására változtatott magatartásán?